

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра спеціальних історичних дисциплін та правознавства

Дипломна магістерська робота
на тему:
**«Історія України в історіографічних джерелах кінця
XVII – XVIII ст.»**

Виконав: студент VI курсу, групи 61
напряму підготовки 8.02030201
Історія*
денної форми навчання
Васильківський Олександр
Леонідович
Керівник: д.і.н., проф.
Ярмошик Іван Іванович

Житомир - 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Історіографія та джерельна база дослідження.....	8
1.1. Історіографія проблеми	8
1.2. Джерельна база дослідження	12
РОЗДІЛ II. Історія України в історичних джерелах кінця XVII – XVIII ст.....	17
2.1. Історія України від найдавніших часів до XVIII ст. в історичних джерелах кінця XVII – XVIII ст.....	17
2.2. Події національно-визвольної війни в історіографії XVII – XVIII ст.....	28
РОЗДІЛ III. Історія українського козацтва в історіографічних джерелах кінця XVII – XVIII ст.....	53
3.1. Історія козацтва у козацько-старшинських літописах.....	53
3.2. Історія українського козацтва у творах історичної літератури XVIII ст.....	64
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми: історія України має багато джерел. Речові, етнографічні, лінгвістичні, археологічні, усні і писемні джерела дають комплексні уявлення про українську історію. Одним з найважливіших видів писемних джерел є історіографічні джерела. Детальне вивчення історії України в історіографії кінця XVII – XVIII століття дає змогу оцінити думки дослідників того часу і співставити їх з науковими поглядами сучасних науковців.

В той же час очевидним залишається той факт, що ця історія потребує переосмислення у світлі сучасного розвитку історичної науки. Важливу роль у формуванні подальших дослідницьких завдань відіграє розуміння того, як відбулося становлення відповідних історіографічних стереотипів, які вплинули на сучасне розуміння історії України.

Історіографія кінця XVII – XVIII ст. характеризується великим жанровим різноманіттям, яке включало літописи, твори, мемуарну літературу. Літописці і хроністи намагалися подати всеохоплюючу картину української історії, тому не рідко в їхніх творах спостерігаються спроби визначити походження українського народу, прослідкувати історію розвитку українців та інших слов'ян, встановити місце українців серед інших народів. Нерідко автори літописів кінця XVII – XVIII ст. звертаються до історії Київської Русі. Завдяки компіляційній роботі авторів історичних творів і козацьких літописів збереглися безцінні літописи часів княжої доби і періоду литовсько-польського панування. Давні дослідники доводили, що люди, які населяли українські землі за часів існування Війська Запорізького були нащадками жителів Київської Русі. Проте основною темою історіографічних джерел того періоду була історія українського козацтва. До кола тематики літописів входить походження, виникнення і розвиток українських козаків, проблеми походження слова «козак», питання появи

козацтва, його розвитку, військових дій, зв'язків з населенням. Акцентується особлива увага на реєстровому козацтві та запорозьких козаках. Приділяється багато уваги боротьбі українського народу проти турецько-татарських загарбників та відомості про селянсько-козацькі повстання в Україні кінця XVI – першої половини XVII ст., участі козаків в іноземних військових кампаніях, зменшенні ролі козацтва в суспільному житті українського народу, та його ліквідації.

Проте наріжним каменем у висвітленні історії козацтва в історіографії даного часу є національно-визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Літописці описують причини, які спонукали до виникнення цієї війни, аналізують становище українців напередодні війни, приділяють увагу рушійним силам війни. Національно-визвольна війна знаходить підтримку у автрів літописів. Вони описують її в патріотично-піднесеному настрої. Неодноразово на сторінках літописів дається оцінка постаті Богдана Хмельницького. Автори історіографічних джерел характеризують гетьмана, дають оцінку його особистим якостям, відмічають вміння Хмельницького діяти свідомо незалежно від ситуації яка склалася. Літописці схвально оцінюють лідерські здібності гетьмана і його великий авторитет як серед всіх верств населення: запорожців, реєстровців, козацької старшини, полковників, духовенства і простого посполитого люду.

Козацькі літописці та історики XVIII ст. через соціальне та службове становище мали доступ до дипломатичної документації, часто державного значення: королівських привілеїв, гетьманських універсалів, царських грамот. Ці документи літописці використовували в своїх творах, розуміючи їхнє значення для підтвердження достовірності. Тому вони вмонтовували в текст повністю або частково копії документів з усіма атрибутами. Автори переносили у свої роботи також статистичні дані, які інколи було зведено в таблиці.

В вісімнадцятому столітті на території Лівобережної України існувала держава козаків – Гетьманщина і козаки були її головною рушійною силою. Вони так чи інакше були пов'язані з всіма подіями які мали місце в державі. Будучи тісно пов'язаним з державними справами козацтво великою мірою вплинуло на суспільно-історичну думку тогочасного населення, зокрема істориків.

Ще більшу увагу притягувало до себе запорозьке козацтво. В умовах, коли всьому населенню доводилося сплачувати податки в царську казну та відробляти панщину на полях знаті існував осередок абсолютно вільної території, на якій не існувало великої різниці між багатими і бідними, на якій не існувало ні примусових робіт, ні непомірної сплати податків. Запорозька Січ була уявленням свободи українця вісімнадцятого століття.

Дослідження історії України у історіографії кінця XVII - XVIII ст. дозволить побачити історію України очима істориків кінця XVII - XVIII ст., проаналізувати їхнє ставлення до історії та порівняти досягнення історіографічної науки того часу з теперішньою.

Мета дослідження: проаналізувати висвітлення історії України в історіографічних працях кінця XVII - XVIII ст., зокрема у літописах та інших історичних творах.

Для досягнення мети слід виконати такі **наукові завдання:**

1. Проаналізувати висвітлення української історії в історіографічних працях кінця XVII - XVIII ст.
2. Проаналізувати трактування подій національно-визвольної війни 1648-1657 рр. на сторінках українських літописів.
3. Висвітлити образ українського козацтва в літописах та історичних творах XVII - XVIII ст.

Об'єкт дослідження: історіографічні твори другої половини XVII - XVIII ст.: козацько-старшинські літописи, історичні повісті, мемуарна література.

Предмет дослідження: погляди істориків кінця XVII - XVIII ст. на історію України від найдавніших часів до XVIII ст.

Хронологічні рамки дослідження: дослідження охоплює період кінця XVII - XVIII ст.

Територіальні межі: територіальні межі дослідження охоплюють Гетьманщину у складі Російської імперії.

Для розв'язання поставлених завдань використано такі **методи досліджень:** історичний, логічний, абстрагування, системно-структурний із залученням методів проблемної хронологізації та персоналізації, наукової евристики, класифікації і критики джерел, конкретно-пошукового, історико-структурного, проблемно-хронологічного, актуалізації, порівняльно-історичного, ретроспективного, а також історико-функціонального і конкретно-історичного аналізу літописів, історичних повістей та мемуарних робіт.

Наукова новизна роботи: визначається постановкою і втіленням авторської концепції дослідження, аналізу й викладу власного бачення Історії України поданої в історіографічних джерелах другої половини XVII – XVIII ст. На основі джерельного, історіографічного та теоретичного матеріалу створено цілісну картину історії України від доби Київської Русі до XVIII ст. Вперше було детально проаналізовано події національно-визвольної війни 1648-1657рр.

Практичне значення роботи: полягає в тому, що вона може сприяти широкому використанню теоретичних фактів стосовно історії козацтва та національно-визвольної війни 1648-1657 рр. Фактичний зміст дослідження може використовуватися на курсах джерелознавства та історіографії.

Апробація: матеріали дипломної роботи були апробовані на міжвузівській регіональній науково-практичній конференції «Конституційно-правові засади розвитку механізму забезпечення прав людини», яка відбулася 10 грудня 2013 року, та на всеукраїнській науково-практичній студентській

конференції «Фахівець XXI століття: професійні мовні компетенції», яка відбулася 15 квітня 2014 року.

Публікація. Матеріали дипломної роботи були опубліковані в збірнику тез «Літописець», випуск № 9, 2014 р., на сторінках 36-38 за матеріалами Міжвузівської регіональної науково-практичної конференції «Конституційно-правові засади розвитку механізму забезпечення прав людини» (Житомир, 10 грудня 2013 року). – Житомир: вид-во ЖДУ ім.. І. Франка, 2014. – 164 с.

Структура дипломної роботи зумовлена її метою та науковими завданнями. Робота складається із вступу, трьох розділів (шести підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (67 найменувань). Обсяг основного тексту дипломної роботи 87 сторінок.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підставу зробити певні висновки, котрі виносяться на захист.

Першим завданням роботи було проаналізувати висвітлення української історії в історіографічних працях кінця XVII - XVIII ст. Автори історіографічних творів кінця XVII - XVIII ст. давали переважно різне трактування історії України. Зважаючи на той факт, що період в який писалися дані праці був періодом істотних змін в економічній, політичній та соціальній площині це кардинально впливало на стиль опису історії України. Більшість авторів козацько-старшинських літописів були проросійськи-спрямованими представниками козацької еліти. Тому історія України часто розглядалася ними в єдності з російською історією. Якщо походження українського народу дані автори виводили від східнослов'янського племені наслідуючи при цьому давньоруських літописців, то правонаступницею Київської Русі літописці майже завжди називали Росію. Щодо періоду занепаду Київської Русі в давніх істориків також виникали протиріччя: одні вважали, що загибель Русі відбулася внаслідок навали монголо-татар на чолі з ханом Батием, інші відносили період занепаду Русі на середину XIV століття – входження українських земель до складу Литви і Польщі. Все ж щодо періоду XV – середини XVII століття історики того часу сходяться на єдиній думці – це час поневолення України, час шляхетського свавілля, закріпачення українських селян, утискування православної віри та період виникнення українського козацтва. Відповідно національно-визвольна війна 1648-1657 рр. трактується літописцями як війна проти «шляхетської чуми». Всі літописці схвалюють Зборівський договір та утворення нової держави – Війська Запорізького Низового. Надзвичайно схвально козацько-старшинські письменники описують акт входження України до складу Росії і називають його довгожданим воз'єднанням руських земель.

Незважаючи на більш прогресивний стиль козацького літописання в порівнянні з монастирськими літописами, авторам цих текстів не вдалося до кінця позбутися провіденціалізму.

Автори історичних повістей, популярного жанру XVIII ст. більшою мірою приділяли увагу історії козацтва. Грунтовні праці дослідників містили інформацію про виникнення і походження козаків їхній устрій і господарську діяльність.

Думки авторів цього жанру на історію козацтва також дуже сильно різняться. Цьому причиною є походження авторів історичних оповідей, які не рідко мали російське походження або служили у царському війську. Походження козаків дані історики виводять по різному: в перших козаки пішли від скіфів, в других від слов'ян, в третіх козаки взалі є окремим етносом. Час появи козаків на історичній арені цими істориками варіюється від занепаду Київської Русі до середини XV століття. Також неоднозначно даними дослідниками розглядається роль запорозького козацтва в українській історії. Автори історичних повістей, які були за походженням українцями відмічали велику роль козацтва і його вплив на український народ. Російські автори історичних творів здебільшого принижували козаків та знівельовували їхній вплив на український народ. Зарубіжні автори, такі як француз Жан-Бенуа Шернер та словак Крман Даніел надзвичайно позитивно ставилися до козацтва і оцінювали козаків як єдиний фактор стримування турецької агресії у Європу. Також західноєвропейські автори на відміну від більшості вітчизняних і російських дослідників цього часу вважали гетьмана Мазепу героєм, а не зрадником.

Другим завданням дослідження було проаналізувати трактування подій національно-визвольної війни 1648-1657 рр. на сторінках українських літописів.

Національно-визвольна війна є центральною темою історіографії даного часу, тому праці істориків цього періоду є найкращим джерелом про неї. Достатньо велику увагу автори козацько-старшинських літописів

приділяли причинам і передумовам війни. Гадяцький полковник Григорій Грабянка у своєму літописі виділяє дві основні передумови, що сприяли війні. Першою він називає Берестейську церковну унію 1596 р. Друга передумова – особиста образа Богдана Хмельницького завдана йому Данилом Чаплинським. Саїло Величко робить передумовою національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького польське ярмо. В літописі Самовидця головними передумовами війни є погіршення становища козаків та погіршення умов життя звичайного народу України.

Завдяки організаторським здібностям Хмельницького а також його кмітливості за даними літописів Хмельницький не програв жодної сутички у якій брав безпосередню участь. Початок виступу Хмельницького літописці пов'язують з сприятливою геополітичною ситуацією, яка дозволила гетьману залучитися підтримкою кримських татар. Особливістю козацько-старшинських літописів є те, що всі літописці відмічали як Богдан Хмельницький намагався залагодити конфлікт мирним шляхом і припинити війну. Про це свідчать численні листи вміщені у літописах. Протягом тривалого періоду війни Хмельницький визнавав себе васалом польського короля і любий момент міг припинити війну, якби на це була згода поляків. На думку літописців війну підігрівав не король, а шляхтичі які втрачали величезні землеволодіння у Правобережній Україні. Всі автори літописів підтверджують не аби які дипломатичні стосунки Хмельницького. Союз з Москвою розглядався ним як останній варіант. Довгий час зовнішньополітичний вектор Богдана був націлений на союз з Туреччиною. Такі його ідеї підтримували молоді представники козацької старшини. Стара старшина яка брала активну участь у походах проти Туреччини не бажала втілення цієї ідеї вдалим планом. Крім цього за час війни Богданові вдалося налагодити дипломатичні стосунки з Угорщиною, Швецією, Молдавією, Трансильванією, і навіть з південними слов'янами.

Історики кінця XVII - XVIII ст. вважають, що велике значення на перебіг національно-визвольної війни мало здоров'я Богдана Хмельницького.

Будучи вже не молодим гетьману доводилося командувати війною відчувачи значне погіршення здоров'я. Літописці зазначають про значне погіршення здоров'я Зиновія після смерті його сина Тимоша Хмельницького. Вдруге гетьман серйозно захворів після укладення Віленського перемир'я у 1656 році. Недарма історики того часу відмічають зниження активності гетьмана в справах управління державою в 1656-1657 рр., адже здоров'я Зиновія Хмельницького було в дуже важкому стані.

Третім завданням дослідження було висвітлити образ українського козацтва в літописах та історичних творах XVII-XVIII ст.

Козацько-старшинські літописи унаслідували традиції літописання XVII ст. і знаменували завершення літописного жанру. За своєю суттю козацько-старшинські літописи XVIII ст. не є літописами в прямому значенні. Вони являють собою компіляції більш давніших літописів з доповненнями авторів. Часто автори цих літописів описували події очевидцями яких вони були самі. Суттєвим для даного виду жанру у XVIII ст. стало звільнення від написання літописів монахів і перехід літописання до рук цивільних осіб, в основному представників козацької старшини.

На зміст літописів того часу мали значний вплив події кінця XVII – XVIIIст.: національно-визвольна війна українського народу, Вічний мир, Північна війна, повстання під проводом Семена Палія, створення Малоросійської колегії і правління гетьманського уряду, скасування Гетьманщини, зруйнування Запорозької січі, гайдамацький рух і т.д.

В літописах описуються події пов'язані з Київською Руссю і її занепадом, перебуванням українських земель під польсько-литовським пануванням, церковною унією, утворенням козацтва. Велика увага авторів приділяється проблемі в'яснення походження слова «козак». Деталізуються також утворення реєстрового козацтва, героїчні морські походи козаків, Запорозька січ.

Проте найбільше розкритою темою усіх козацько-старшинських літописів даного періоду є національно-визвольна війна під проводом

Богдана Хмельницького. На ці події звертається найбільше уваги і вони є центральною темою всіх цих літописів.

Найвідомішими літописами XVIII ст. були літописи Григорія Грабянки і Самійла Величка, Короткий опис Малоросії, літопис Лизогуба, Чернігівський літопис.

Історичні повісті ознаменували закінчення літописного жанру і стали домінуючим видом історіографічних джерел у другій половині XVIII ст. Історичні повісті висвітлювали проблеми, які хвилювали людей у більшій мірі ніж літописи. Головною рисою історичних повістей другої половини XVIII ст. є їх компілятивний характер. Хоча компілятивність історичних творів була дуже помітною і в попередні періоди, в другій половині XVIII ст. ці риси стали визначальними. За ідейним змістом історична література цього періоду являє собою підсумок козацько-старшинських автономістичних змагань, ідейно виражених у творах історичного змісту. Разом з тим, в міру зміцнення економічних, політичних та культурних зв'язків з Росією, в показові історичного минулого, а особливо сучасного України, в історіографії її знаходять також певне місце питання російської історії.

Авторами історичних повістей були як представники козацької старшини так і російські офіцери, які перебували на службі в Україні. Тому в творах дослідників російського походження проявляється ідейна основа – виправдати мету царизму на Україні.

Центральною темою історичних повістей є історія козацтва. Автори творів намагаються визначити походження козаків те етимологію слова «козак». Також у творах велике значення приділяється героїчним морським походам козаків, їхній участі у народних виступах проти шляхетського панування та участі у національно-визвольній війні. Окрема увага авторів приділяється запорозьким козакам.

Події другої половини XVIII ст. отримали неодноразове трактування з боку представників цього жанру. Будучи безпосередніми очевидцями цих подій як козацька старшина так і російські офіцери намагалися довести свою

точку зору у повістях. Представники козацької старшини засуджували дії царизму щодо ліквідації Гетьманщини та зруйнування Запорозької січі. Російські дослідники в свою чергу натякали на вимушену необхідність зруйнування Запорозької січі і виправдовували ліквідацію Гетьманщини.

Порівняльний аналіз історичних творів XVIII ст. дає підстави говорити про тенденцію не тільки до розширення в них джерельних матеріалів, їх урізноманітнення, але й збільшення питомої ваги достовірних джерел. Отже, є підстави стверджувати про початок документалізації української історії з написанням історичних повістей.

Найяскравішими представниками історичної повісті XVIII ст. були Петро Симоновський і Степан Лукомський, Семен Мишецький, Василь Рубан, Олександр Рігельман, Станіслав Зарульський, Афанасій Шафоновський, Герхард Міллер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Зарульський С. Опис про Малу Росію та Україну з доповненнями. // Чтения в императорском обществе истории и древностей Российских при Московском университете. Заседание 27-го марта, 1848 года. Год третий. №8. – М.: В Университетской типографіи. – 1848. – 770 с.
2. Коротка історія про бунти Хмельницького у війні з татарами, шведами і уграми, під час правління Владислава і Казимира, протягом дванадцяти років, починаючи з 1647 р. Переклад з польської // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете (ЧОИДР). - М., 1846. - №4. – 338 с.
3. Короткий літопис Малоросії. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам / Под ред. О. И. Левицкого. - К., 1878. - с. 211-319.
4. Короткий історичний опис про Малу Росію до 1765 року, з доповненнями про запорозьких козаків // Чтения в императорском обществе истории и древностей Российских при Московском университете. Заседание 31-го января, 1848 года. Год третий. М. 1848. - №6. – 305 с.
5. Крман Даніел. Подорожній щоденник – К.: «Просвіта», В-во Олени Теліги, 1999. – 160 с.
6. Лизогубівський літопис. / Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – Київ, 1888. – 395 с.
7. Південноруські літописи, відкриті і видані М. Білозерським. – Т.1. – Київ, 1856. – с. 45-106.
8. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. — К.: Вид-во «Знання» України, 1992, - 192 с.
9. Лукомський С. Зібрання істричне. / Летопись Самовидца по новооткрытым спискам / Под ред. О. И. Левицкого. - К., 1878. - с. 323-372.

10. Мишецький С.І. Історія про козаків запорозьких, як вони з давніх літ з'явилися, і звідки своє походження ведуть, і в якому стані нині знаходяться. // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете (ЧОИДР). - М., 1847. - №6. - 324с.
11. Міллер Г.Ф. Історичний твір про Малоросію і малоросіян. - М.: В університетській топографії, 1846. - 96с.
12. Повість про те, що сталося на Україні, з тієї пори, як вона Литвою захоплена, аж до смерті Гетьмана Війська Запорозького Зиновія Богдана Хмельницького. // ЧОИДР (Чтения в обществе истории и древностей российских). - М., 1847. - №. 5. - Отд. 3.; Також окрема відб. з передмовою О. Бодяньського та поправками. М., 1848. - 336 с.
13. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. — К.: Либідь, 1994. — 768 с.
14. Самійло Величко. Літопис (події 1648-1700 рр.) – Режим доступу до джерела. : <http://litopys.org.ua/velichko/vel07.htm>
15. Симоновський Петро. Коротке описання про козацький малоросійський народ і про військові його справи. / Издание Императорского Общества Истории и Древностей Российских. – М.: В Университетской Типографии, 1847. – 324 с.
16. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. — К. : ВІПОЛ, — Спецвип. 2 : Синопис Київський / І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с.
17. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх / АН України, Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. - К.: Наук. думка, 1992. - 336 с.
18. Українські короткі літописці кінця XVII – початку XVIII ст. / Ю. А. Мицик // Некоторые проблемы отечественной историографии и

- источниковедения. Сборник научных трудов. - Днепропетровск, ДГУ, 1978. - С. 34-41.
19. Уривки з літопису Мгарського монастиря. (1682-1775). / Під. ред. Ал. Лазаревського - Київ, 1889; Журнальний варіант: Київська старовина. - 1889 р. - № 4. - с. 37-52; № 5. - с. 53-76.
20. Чернігівський літопис за виданням М. Білозерського. / В. О. Замлинський., А. М. Іваненко // Архіви України. - 1989. - №5. - С. 56-74.
21. Щоденник Миколи Ханенка. / А. Тітов // Киевская старина. - 1896. - Т. LIV. - № 8. - С. 151-196.
22. Щоденник Петра Даниловича Апостола. // Киевская старина. - 1895. - Т. 50. - №7/8. - Отд. 2. - С. 100-155.
23. Щоденник Якова Марковича. / Дневные записи Якова Марковича. Издание Александра Марковича. М., 1859. – 263 с.

Література

24. Багалій Д. І. нарис української історіографії доби феодалізму й доби капіталістичної. Поміщицька історіографія кін. 18 і частини 19 ст. // АУ, 199 Дзира Я. І. Українські літописи XVI – XVIII ст. в радянській історіографії / Я. І. Дзира // Історичні джерела та їх використання. Вип. 3, 1968. – с. 177 – 189.
25. Білецький О.І. Козацькі літописи / О.І. Білецький // Зібрання праць: У 5 томах. – К., 1965. – Т.1. – 518 с.
26. Бовгиря А. М. «История о козаках запорожских» Семена Мишецького в історичній думці другої половини XVIII ст. / А.М. Богирия // Збірник наукових праць на пошану доктора іст. наук, проф. Р. Г. Симоненка. – Вип. 11. – К.: 2002. – с. 303-315.
27. Бодянський О.М. историческое сведение об Александре Ивановиче Ригельмане / О.М. Бодянський // Ригельман А. Летописное повествование России – М.: 1847. – с. 1-6.

28. Григорій Грабянка – Режим доступу до джерела. :
<http://www.history.vn.ua/book/new/p93.html>
29. Грушевський М. С. Історія України – Руси. Том 8. Роки 1626-1650. / [упоряд. М. С. Грушевський]. – Київ – Львів, 1922. Ч.1: 2007. – 336с.
30. Дзира Я. І. Величко та його літопис // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К. :1971. Вип.1. – с. 99-114
- 31.Дзира Я. І. Джерельна основа праці О. Рігельмана з історії України / Я. І. Дзира // Історіографічні дослідження в Українській РСР– К.: 1969. Вип.2. с. 158-179.
32. Дзира Я. І. Козацьке літописання 30-х – 80-х рр. XVIII ст. : джерелознавчий та історіографічний аспект / Я. І. Дзира – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 556с.
33. Дзира Я. І. Українські літописи XVI – XVIII ст. в радянській історіографії / Я. І. Дзира // Історичні джерела та їх використання. Вип. 3, 1968. – с.177 – 189.
34. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В.А. Дядиченко – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1959. – 531с.
- 35.Єршов А. Сторінка з українського джерелознавства: до питання про джерела праці О. Рігельмана «Летописное повествование о Малой Росии» // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. Т.1. – К.: 1927. – с. 841-848.Смолій В. А. Спалах у темряві: середина XVII ст. / [відп. Ред.. В.А. Смолій] – К.: Україна, 2001. – с. 338-362.
36. Зарульський Станіслав – Режим доступу до джерела. :
<http://leksika.com.ua/17851217/ure/zarulskiy>Мойсієнко В.М. Гісторія Г. Грабянки : Летопись Краткій / [упоряд. В.М. Мойсієнко]. – Житомир : Полісся, 2007. – 277с.

37. Збірник українських літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки [Текст] / упоряд., пер. В. Шевчук, В. Крекотень, Р. Іванченко. – К.: Дніпро, 2006. – 976 с.
38. Історія Росії з найдавніших часів: В 29т. / [відп. ред. М.С.Соловйов]. – М.: Голос; Колокол-Пресс, 1965. – Кн. XIV. – 168с.
39. Історіографія Української РСР. / І.С. Хмель, Н.Н. Ваварцев, А.В. Лихолат, А.Н. Майборода. – К.: наукова думка, 1987. – 555с.
40. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій. / Я.С. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496с.
41. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII - початок XX століття) / І.І. Колесник - К.: Генеза, 2000. - 256 с.
42. Коцур В.П. Історіографія історії України. / В.П. Коцур., А.П. Коцур. – Чернівці.: Золоті литаври, 1999. – 520с.
43. Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (Друга половина XVIII – середина XIX ст.) / В.В. Кравченко – Харків.: Основа, 1996. – 295с.
44. Літопис Григорія Грабянки. Уривки // Давня українська література. Хрестоматія / Упор. М. Сулима. —К., 1991. – 54 – 105 с.
45. Лукомський Степан – Режим доступу до джерела. : <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dovidnik/192.html>
46. Маркіна В. А. Селяни Правобережної України (кінець XVII - 60-ті роки XVIII ст.) / В. А. Маркіна. - К. : Вид-во Київ. ун-та, 1971. – 174 с.
47. Марченко М.І. Історіографі України / М. І. Марченко – К.: Вид-во Київського університету, 1959. – 256 с.
48. Мишецький Семен Іванович – Режим доступу до джерела. : http://www.history.org.ua/?encyclp&termin=Myshetsky_S_%D0%86
49. Міллер Герхард Фрвдріх – Режим доступу до джерела. : http://znaimo.com.ua/Міллер_Герхард_Фрідріх
50. Південноруські літописи, відкриті і видані М. Білозерським. – Т.1. – Київ, 1856. – с. 45-106.

- 51.Полонська – Василенко Н. Д. Історики Запоріжжя XVIII ст. / Н. Д. Полонська – Василенко // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. Т.1. – К.: 1927. – с. 811-824.
- 52.Рігельман Олександр Іванович – Режим доступу до джерела. : http://vseslova.com.ua/word/Рігельман_Олександр_Іванович-90505u
- 53.Сас П. М. Історик українського козацтва О. Рігельман / П.М. Сас // УІЖ, 1991, №5. – с.96 – 108
- 54.Соболь В.О. З глибини віків. Вивчення давньої української літератури в школі / В.О. Соболь – К.: Зодіак – Еко, 1995. – с. 138 – 149
- 55.Соболь В.О. Козацькі літописи. Літопис Самійла Величка / В.О. Соболь // Дивослово – 1996 – №7 – с. 45-49
- 56.Слюсарський А.Г. Соціально-економічний розвиток Слободанщини XVII – XVIII ст. / А.Г. Слюсарський – Харків.: Харківське книжне вид-во, 1964. – 458с.
- 57.Софонович Феодосій – Режим доступу до джерела. : <http://www.osvita-plaza.in.ua/publ/sofonovich/490-1-0-61452>
- 58.Стецюк К. І. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50–70-х роках XVII ст. / К.І. Стецюк – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 362 с.
59. Таїрова-Яковлева Т.Г. Літопис Самійла Величка: до питання про нове академічне видання / Т.Г. Таїрова-Яковлева // УІЖ – 2012 – №2 – с. 190 – 198.
- 60.Тхор В.І. Про органи управління у містах України другої половини XVII – XVIII ст. / В.І. Тхор // УІЖ – 1975. – №12. – с.107-110.
- 61.Червінський В. І. Історія України : Джерельний літопис / за ред. В.І. Червінського та М.І. Обушного – К.: Дирекція ФВД, 2008 – 800с.
- 62.Шевчук В.О. Генеза українського козацтва в баченні поетів, літописців та істориків // В.О. Шевчук. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст.: у 2кн. – Кн.1. – К.: Грамота, 2007. – с. 87-103.

- 63.Шевчук В.О. Муза Роксоланська: українська література XVII – XVIII ст. у 2-х книгах. Кн.1. / В.О. Шевчук – К.: Либідь, 2005. – с. 288-294.
- 64.Шевчук В.О. Самійло Величко та його літопис // Дорога в тисячу років – К., – 1990. – с. 45 – 57.
- 65.Шевчук В.О. Українські літописи XVII – XVIII ст. як чинник державотворення // В.О. Шевчук. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII ст.: у 2кн. – Кн.1. – К.: Грамота, 2007. – с. 59-86.
- 66.Яворницький Д.І. Дніпрові пороги / Д.І Яворницький – Харків.: 2002. – с. 59.
- 67.Яків Лизогуб – Режим доступу до джерела. : http://pidruchniki.ws/12991010/istoriya/yakiv_lizogub_polkovnik_chernigivski_y_generalniy_bunchuzhniy_generalniy_obozniy_kantsler_ukrayini_nakaz